

Användning av betesdjur i parker och grönområden

Djurslag, djurvälstånd, betes användning och praktiska lösningar

ANDERS HERLIN, INGRID SARLÖV HERLIN, JOHANNA DEAK

- *Betesdjur i parkskötsel är intressant men måste skötas så det fungerar säkert för djur och människor*
- *Välj lämpliga djur. Lugna djur är viktigast. Välj i första hand är kor utan kalv, äldre stutar och kvigor och tackor utan lamm. Om korna har kalv skall kalvarna vara äldre än 3 månader.*
- *Vår noggrann med djurens välfärd. Friska djur från början är en förutsättning. Bra bete skall finnas under säsongen, det skall finnas tillgång till vatten, sjuka djur skall omedelbart urskiljas och helst transporteras hem för behandling.*
- *Ordna med en rationell och engagerande tillsyn. Utnyttja närboendes intresse för detta. Ha skyltar vid stängselövergångar med telefonnummer till ansvariga.*
- *Stängsel och övergångar behöver vara tillräckligt säkra så att djuren inte riskerar rymma.*

Betesdjur kan ersätta gräsklippning för skötsel av parkmark i och nära tätorten. Skötsel med bete har en rad fördelar. Förutom att man slipper bensinavgaser, tillför djuren upplevelser för parkbesökarna. Markens biologiska mångfald ökar, engagemanget från närboende i parkens skötsel ökar liksom förståelsen för var maten kommer ifrån. Att hålla djur i tätortnära områden innebär också ansvar. Djurens välfärd får inte äventyras. Parkbesökarna skall känna sig trygga. Kostnaderna skall kunna hållas på en rimlig nivå och t o m vara lägre än vid traditionell grönyteskötsel.

Detta faktablad, som handlar om att hålla

Park med betesdjur ger en karaktär som uppskattas av många

betesdjur i tätortsnära områden, under betes säsongen, på ett sätt så att djuren mår bra och att olika intressen tillgodoses, grundar sig på erfarenheter av bete i Bulltoftaparken i Malmö och från betesskötsel av tätortsnära parkområden i England.

Tillgång till betesdjur

Lantbrukare kan tillhandahålla betesdjur, men också parkförvaltningar kan äga djuren. Externa djurägare kan helt själva stå för till-

synen eller hyra ut djuren till de som förvaltar betet och därmed ansvarar för tillsynen. Olika varianter av djurhållning, liksom eventuellt delat ansvar måste avtalas skriftligt.

Olika djurslag kan användas som betesdjur för stadsnära grönytor. Får och nötkreatur är vanligast, men också häst, get eller mer udda djurslag som lamadjur kan användas. Valet av djurslag beror på tillgång, önskad mark- och vegetationskötsel, typ av bete, stängselmöjligheter, kostnader för stängsling samt till-

Lugna Charolaiskor betade i Bulltoftaparken första året. Andra året betande unga kvigor.

Getter är bra på att hålla buskarna nere, men stängslen måste vara höga

Ponnyer av en hårdig ras (Dartmoor) används här för att beta av förväxt vegetation.

Staket med både slador och eltråd är ett säkert men dock dyrt sätt att hålla djuren kvar i betesfålan.

syns- och skötselmöjligheter.

Betesdjur kan delas in i *reproducerande* djur, *producerande* djur och *icke produktiva* djur.

Till de reproducerande djuren räknas tackor med lamm och ko med kalv, men också djur som är dräktiga men inte har någon avkomma, lamm eller kalv vid sidan. Tackor som lammar i december till februari och som vant av sin avkomma mellan april och juni kan också användas, men de behöver betäckas igen under sommaren om de skall få nya lamm under samma period som tidigare.

Kor som kalvar under hösten eller vintern kan också vara lämpliga om avkomman är avvand vid början av sommaren. Om de skall kalva påföljande år vid samma tidpunkt bör de vara dräktiga.

Till de producerande djuren räknas yngre djur som skall växa för att sedan gå till slakt eller bli nästa generation av moderdjur. Till dessa räknas t ex kvigor mellan 7 – 24 månaders ålder, unghästar mellan 1-3 år. Unga avvanda lamm kan ha sin slutgödning på frodigt bete men detta sker normalt under ganska kort tid och kräver ibland tillskottsutfodring. Detta tillsammans med ökad stöldrisk av sådana djur gör det mindre intressant att använda denna typ av djur på extensiva marker.

Icke produktiva djur kan användas för landskapsvårdsbete. Detta sker t ex på en del

ställen i England. Äldre kor som inte blivit dräktiga men ändå är friska kan användas. Även kastrerade handjur som gumsar och stutar kan under flera år användas för betesmarksskötsel.

I valet mellan olika djurkategorier bör påpekas att äldre djur oftast är lugnare än yngre, och att kor med unga kalvar kan visa aggressivitet mot människor och hundar. Tillsyn, betestillgång och djurkunskap är mer krävande med unga djur. Kor med kalvar som är yngre än 3 månader skall inte användas på betesmarker där mycket människor rör sig eftersom korna kan visa aggressivitet då de vill skydda sin kalv.

Djurens temperament

En viktig faktor vid djurhållning där mycket människor uppehåller sig är djurens temperament. Djuren skall vara lagom försiktiga mot människor, dvs. gå undan när människor närmar sig, men inte alltför nervösa och flyktbenägna då de i trånga situationer kan kasta sig mot stängsel eller rusa mot människor och orsaka fara. Normalt är detta inget problem. Det ligger i djurens normala beteende att undvika människor, men vissa djur kan bli vana att komma nära människor, särskilt om de får mat av besökare. Sådana djur bör inte användas i parkmiljö. De blir helt

enkelt för närgångna vilket kan orsaka fara. Särskilt för nötkreatur behöver man ta hänsyn till detta. Nötkreatur är stora och ett djur med fel relation till människan kan vara ett farligt djur. Vissa raser anses vara mer lugna än andra, men urvalet av lugna djur sker främst på besättningsnivå och individnivå. Nötraser som normalt anses som lugna och fredliga är Hereford, Simmental och den ovanligare Galloway. Men detta hindrar inte att man finner lugna och säkra djur i andra raser som till exempel Charolais.

Vuxna handjur, tjuvar och baggar, kan behövas under betesperioden för betäckning. Generellt brukar handjuren bevaka "sin flock" och de kan vara farliga för människor. Stora individuella skillnader finns förstås. Viktigast är att tjuren eller baggen har respekt för människan och går undan. Man bör dock undvika att ha tjuv på beten där mycket människor rör sig.

Djurskydd och djurvelfärd

Djurskydd regleras i djurskyddslagen, Djurskyddsförordningen och i djurskyddsföreskrifterna L100 utom för häst som regleras i L101. Tillämplig är också föreskriften om transporter av djur SJVFS 2010:2. En djurhållare är även uppbounden till en rad regler som gäller rapportering av förflyttning av djur (marken måste finnas registrerad som produktionsplats). Principerna för god djurvelfärd beskrivs i de s.k. fem friheterna om djurs välfärd som formulerats redan på 1960-talet: 1. Frihet från hunger och törst, 2. Frihet från obehag, 3. Frihet från smärta, skada eller sjukdom, 4. Frihet att uttrycka normalt beteende, 5. Frihet från fruktan och nöd.

De viktigaste delarna i djurens välfärd i detta sammanhang är att de har tillgång till tillräckligt med foder (bete), vatten, är friska och att de hanteras i flock och inte lämnas ensamma. Tillgången på foder/bete kommer att direkt synas på djurens hull och tillväxt. Djurens hull behöver de som ser till djuren notera med jämna mellanrum. Tillskottsutfodring kan bli nödvändigt. Alternativt kan man behöva flytta bort djur från betet.

Näringsbehov och betestillgång

För att djuren inte skall bli undernärda eller alltför feta behöver deras näringsintag överensstämma med deras näringsbehov på någorlunda kort sikt. Djur som är i mycket

gott hull, rent av feta, kan av djurskyddsskäl gå på magra beten, dock inte så magra att de söker sig utanför beteshagen! Magra djur behöver komma på frodiga beten helt enkelt för att sätta mer hull. Näringsbehov hos digivande djur är 2-3 ggr högre än hos djur som enbart skall klara sin överlevnad (underhåll). Näringsbehovet hos unga djur ligger i nivå eller lägre än vad underhållsbehovet är hos vuxna djur.

För att ett bete skall ge djuren tillräcklig näring måste man beakta betets tillväxt, beteshöjd och antalet djur per ytenhet. Då betesgräsens tillväxtpunkt sitter långt ned på växten behöver solens strålar komma dit ned. Ett bete får därför inte vara för långt. Det blir då också osmakligt och svårsmält för djuren.

En viktig indikator att man har ett välfungerande bete är beteshöjden, dvs. hur högt betet är över marken. På ett näringsrikt och välfungerande bete försöker man hålla beteshöjden på ungefär samma höjd under hela säsongen, dvs. gräset skall vara 3-10 cm högt. Då betestillväxten varierar kraftigt kan detta vara väldigt svårt att genomföra i praktiken. Betestillväxten är som störst före midsommar och lägre därefter. Den minskar drastiskt under perioder med torka. Vid liten tillgång till betesdjur får man kanske i början på sommaren stänga av vissa delar av betet och låta djuren gå på mindre områden fram till midsommar. Exakt hur man styr detta beror helt på betestillväxten. De sparade områdena kan skördas som foder. Alternativt kan man låta vuxna icke produktiva nötkreatur låta beta av de sparade betesavsnitten genom kontrollerad fällbetning, så de inte väljer andra, mera attraktiva betesområden.

Detta leder till olika varianter på betes- teknik. Man kan från början låta djuren ha tillgång till hela betesmarken under hela betesperioden. Problemen med detta är som nämnts den varierande betestillväxten under perioden. Genom en strikt fällbetning kan djuren flyttas mellan olika fällor, ofta temporära, där betesvegetationen betas ned under högt betestryck under en kortare period för att sedan flyttas till andra områden/fällor. För att det skall fungera praktiskt kan enklare typer av mobilt elstängsel användas. Särskilda mobila elstängsel finns också för får. De avbetade ytorna friställs till andra aktiviteter när djuren lämnat fällan. Även vid riktade betesinsatser för att hålla viss vegetation under

Vid övergången till hagen finns informationsskylt med kontaktuppgifter. Färist kan fungera väl med nötkreatur men får kan lära sig att gå över denna

kontroll är det en fördel med denna typ av styrt bete.

Vatten

Även om gräset innehåller runt 80 % vatten så behöver djuren dricka och ha tillgång till vatten. Vatten kan köras till i djuren i tunna och ges via kar eller vattenkoppar i anslutning till tunnan. Denna variant är nödvändig när vattenpost saknas i betets närhet, men kräver mer arbete. Genom en vattenpost och fasta vattenkoppar säkras djurens vattenbehov. Man behöver dock också tänka på att vattenkoppar och anslutningar kan behöva skyddas mot djurens och ev. människors åverkan. Marken runt vattenkoppar kan behöva säkras då det lätt blir mycket söndertrampat. Placera inte vattenkopparna på den mjukaste eller lerigaste platsen, utan gärna lite högt och på väl-dränerad mark. Om vattenledning saknas och naturligt friskt vatten finns tillgängligt kan automatiska vattenkoppar vara aktuella. Om ett naturligt vattendrag går igenom betesmarken kan detta användas om man vet att där finns vatten även under torkperioder och att det har tillräckligt bra hygienisk kvalitet. Kontroll av vattningsmöjligheterna behöver göras dagligen då törst är ett viktigt behov för djuret att tillfredsställa och därför kan vara en

stark rymningsorsak.

Stängsel och övergångar

Det ställs stora krav på stängsel för beteshagar i tätortsnära områden. Man vill absolut inte riskera att djuren rymmer ut på trafikerade vägar eller orsakar andra störningar. Lämpligt är att kombinera fasta staket med eltråd, som ger djuren respekt för stängslet.

Bra övergångar är viktiga. Till nötkreatur räcker en s.k. färist medan får kan lära sig att gå över dessa. För får är det lämpligt med självstängande grindar. Man kan överväga ha vanliga grindar bredvid som är öppna under vinterhalvåret eftersom det är ett visst besvär att öppna självstängande grindar och de riskerar utsättas för skadegörelse.

Hanteringsmöjligheter

Vid betesmarken bör det finnas möjlighet att fånga in och avskilja djur för borttransport eller för att behandla djur med skador och sjukdom. Det är en fördel om djur som behöver avskiljas hålls nära sina flockmedlemmar då detta reducerar stress och verkar lugnande på djuren. För vanliga arbetsmoment, som att fånga in djuren för behandling eller transport kan det räcka med tillfälliga insamlingsfällor gjorda av grindar, där man succes-

Denna typ av grind eller en självstängande är lämplig när man håller får på betesmarken.

sivt tillvänjer djuren genom foder i fällan. För mer avancerade arbetsmoment med djuren finns fasta eller mobila anläggningar som innehåller en behandlingsbur.

Djurens hälsa – ta hem sjuka djur

Det gäller att ha daglig tillsyn och kontrollera djurens hälsa. Det kan ibland förekomma sjukdomar hos djur på bete och som man behöver ha uppsikt över. Det bästa är att använda djur som friska djur från början! På bete bör man framförallt uppmärksamma om djuren drabbas av diarréer och lunginflammation. Orsakerna kan vara flera. Ibland drabbas djuren av lös avföring på betet under en tid och det går över sen. Men djur, särskilt unga djur, med kraftig diarré måste undersökas och eventuellt behandlas. Djur på bete kan också drabbas av parasiter, både yttre och inre, vilket gör att deras kondition försämras. Djur som haltar kraftigt har oftast problem med

klövarna och behöver då åtgärdas akut. Hälsa kan bero på infektion (klövspaltsinflammation el. liknande) eller skador i klövhornet. Lindrigare åkommor kan behandlas på plats i en hanteringsanläggning men i första hand bör man överväga att ta hem drabbade djur.

Vid djurhållning i områden med mycket människor finns det risk för smittor som Salmonella och EHEC. Människan kan smitta djuren och djuren kan smitta människan. Det är viktigt att uppmana besökare att inte mata djuren och att tvätta händerna efter kontakt med djuren eller deras exkrementer (själklarhet).

Tillsyn – ta hjälp av allmänheten!

Daglig tillsyn av djuren krävs enligt lagen. Allmänheten som besöker området är en viktig resurs för tillsynen. Därför krävs tydliga skyltar som hänvisar till kontaktpersoner, med telefonnummer. Genom engagemang av närboende kan en del tillsyn skötas av dessa. En sådan åtgärd kan starkt bidra till minskad skadegörelse och att djuren lämnas ifred. En viss utbildning kan behövas och kanske någon typ av uppskattning för detta arbete är inte fel.

Slutsats

Betesdjur som medel att sköta parker får intressanta följder. Gräsmarken behöver inte klippas med avgasosande gräsklippare, djuren tillför upplevelser för parkbesökaren, man kan se ett ökat engagemang hos t ex närboende genom att det kan delta i djurens tillsyn. Det finns också de pedagogiska värden med att visa djur i en naturlig miljö och hur vår mat produceras .

Läs mer

GAP (2001) A Guide to Animal Welfare in Nature Conservation Grazing. Redaktör S. Tolhurst. The Grazing Animals Project Published by GAP & Forum for the Application of Conservation Techniques (FACT) liaison group. September 2001. [online] http://www.grazinganimalsproject.org.uk/animal_welfare.html

Sarlöv Herlin, I., Deak, J. och Herlin, A. (2010) Betesdjur i Bulltoftaparken – Så tycker besökare och närboende. LTJ-fakultetens faktablad 2010:24, Fakta från Landskapsarkitektur Alnarp. [online] http://pub-epsilon.slu.se:8080/2465/01/herlin_e_al_101020.pdf

Swanson, J., (2005) Grazing on sites with public access. GAP information leaflet 3. [online] http://www.grazinganimalsproject.org.uk/stock_management.htm

Faktabladet är utarbetat inom LTJ-fakultetens Område Lantbrukets Byggnadsteknik.

Projektet **Ekologisk uthållig parkskötsel – ett fullskaleexperiment i Bulltoftaparken Malmö** är finansierat och genomfört i ett samarbete mellan Malmö Stad (Gatukontoret) och SLU (LTJ-fakulteten) inom ramen för Movium Partnerskap, Partnerskap Alnarp och forskningsprojektet **The use of grazing animals in urban and near urban landscape management. The public's and manager's perspective.** (FORMAS).

<http://www.slu.se/sv/fakulteter/lj/om-fakulteten/institutioner-/lbt/>
<http://www.slu.se/sv/fakulteter/lj/om-fakulteten/institutioner-/landskapsarkitektur/>
<http://epsilon.slu.se>